

P.A. Munch

GRETHE AUTHÉN BLOM

Biografi på Høytidsdagen 26. februar 1982

I en kort minnetale er det umulig å yte P.A. Munchs forskerpersonlighet rettferdighet. Det eksisterer ikke noen uttømmede biografi om ham, kanskje fordi en biograf *minst* må være både lingvist og historiker for å kunne vurdere hans vitenskapelige innstas, og dertil ha innsikt både i psykologi og psykiatri for å nå utover de hittil diletantiske beskrivelser av hans sinn og hans sjeldne intelligens.

Peter Andreas Munch ble født i Christiania i 1810, men vokste opp i Gjerpen hvor hans far var sogneprest. Han fulgte den vanlige utdannelsesvei for tidens embetsmannssønner: først den lærde skole i Skien, deretter jus-studiet som ble avsluttet i 1834. Men den unge Andreas, som han het i familiekretsen, nøyde seg ikke bare med pensum. I skoletiden la han seg etter gammelnorsk, og parallelt med jusen lærte han seg flere moderne fremmedspråk. På universitetet ble han også assistent hos lektor *Rudolf Keyser*, den første som der gav undervisning i gammelnorsk. Dette ble begynnelsen til et årelangt kollegialt og vennskapelig samarbeide mellom disse to, solid grunnfestet i årene 1834-37 da Keyser, med Munch som assistent, oppholdt seg i København og Stockholm med offentlig stipendium for å skrive av gammelnorske lovhåndskrifter i arkivene. Etter dette gjorde Munch en meget rask akademisk karriere, han ble lektor i historie ved Universitetet i 1837, professor fire år senere. Da han døde i 1863, bare 52 år gammel, etterlot han seg foruten hovedverket "Det norske folks historie" (frem til 1397) på 6600 sider, minst 70 avhandlinger, (samlet i fire bind på tilsammen 2560 s.) I tillegg hadde han gitt ut 36 særskilte bøker, foruten atskillige oversettelser, og fjorten utgaver av kildekrifter. Utdrag av hans såkalte lærde korrespondanse fyller tre svære bind, tils. ca. 1500 sider.

P.A. Munchs innsats må forklares som en lykkelig kombinasjon av et genis begavelse og den tiden han levde i. Han var en eminent representant for generasjonen etter 1814, som på alle områder tok spenntak for å bringe landet opp på et nivå som kunne gi nasjonen selvtilitt og en plass i andre lands bevissthet. Da måtte man ikke bare tenke i økonomiske og politiske baner. Hele Norges kulturliv skulle rustes opp: musikk, litteratur og kunst osv. Men fremfor alt måtte *de nasjonale vitenskaper* bygges opp fra grunnen av: studiet av landets geografiske (og geologiske) beskaffenhet, folkeminner, språket og landets historie. Ikke minst på politisk hold hersket det bred enighet om disse mål. Universitetet fikk nye stillinger, fagkretsen ble utvidet, mer tidsmessige studieplaner ble tatt i bruk. Stor-

tinget bevilget bevisst og regelmessig til de nasjonale fag, ja forbausende meget i forhold til 1800-tallets ytterst beskjedne totalbudsjetter.

Det var vel uunngåelig at det frigjorte Norges kulturliv fant sin nasjonale egenart i en konfrontasjon med den gamle unionspartner, Danmark og miljøene der. P.A. Munch var nettopp en av dem som gikk polemisk til felts. Et annet karakteristisk trekk ved ham er hans uhyre selvbevissthet. Da han i 1836 søker det ledige universitetslektorat i historie, forsikrer han Det Akademiske Collegium om at "Ingen anden stilling vilde bedre sette mig i stand til efter evne at gavne mitt fedreland, ja jeg tør endog forsikre at enhver anden stilling vilde føre mig bort fra den virkekreds mine *medfødte evner og tilbøyeligheder* har anvist mig". Hans ansettelse var omstridt, men Munch overbeviste snart om sin kapasitet. Han startet et grunnleggende språkhistorisk forfatterskap innenfor nordisk og germansk filologi og sto som eneutgiver eller medutgiver av en lang rekke viktige gammelnorske kildekrifter. Disse trykte kildeutgaver på originalspråket har vært en hovedforutsetning for all senere rasjonell, kritisk forskning av vår gamle litteratur og historie fra middelalderen. Det var et kjempeløft som på dette område ble tatt av P.A. Munch — og hans kolleger. I dette utgiverarbeide finner vi ofte Munch som den ene av et par, eller i et team (Munch og Keyser, Munch og C.H. Unger, Munch og riksarkivar Lange osv.). Men det er bare P.A. Munch som forekommer i alle de utallige kombinasjoner av tidens forskersamarbeide og som dessuten har en så enorm egenproduksjon.

Med sine publikasjoner av sagautgaver o.a. "oldskrifter" provoserte P.A. Munch bevisst Det danske Oldskriftselskab, som han mente uberettiget hadde oppkastet seg til en monopolinstitusjon på fagfeltet, både som følge av at de fleste gno. og islandske manuskripter var forvart i danske arkiver, og som følge av de feilaktige oppfatninger de herrer der nede satt inne med. P.A. Munch påviste at den gamle norrøne litteraturen: sagaene, eddakvadene, kongespeilet m.m. ikke var *oldnordisk* — ikke en felles-skandinavisk kulturskatt som også Danmark og Sverige hadde andel i. Den var eksklusiv *norsk* og islandsk. "Den største forbrytelse man kan begå mot et folk er å frata dem deres historiske minnesmerker", uttalte Munch, og raste mot danskenes usynliggjøring av nordmennenes innsats i historien. I sin bevisføring sto Munch på trygg vitenskapelig grunn. Hans klassifikasjon av norrøn litteratur står fortsatt fast, med den modifikasjon som siden berettiget har vært gjort ved å fremheve islendingenes store selvstendige andel innfor det norrøne.

Munchs hovedbevis var det *språk* litteraturen var skrevet på. Dette var ikke oldnordisk, men *oldnorsk* eller *norrønt* — og klart atskilt fra gammel svensk og gammel dansk. Senere kom Munch fram til at hver av de tre lands språk hadde utviklet seg av et ennå eldre *urnordisk*. Språkstudiene førte ham også over i *runologien*, hvor vi kan vise til viktige bidrag som tolkningen av ristningene på de berømte danske gullhornene fra Gallehus og den norske Tunesteinen. Påvisningen av at nordmennene hadde et eget

gammelt språk og en egen norrøn litteratur ble premisser for det tredje ledd i Munchs slutningskjede, at nordmennene hadde vært *et eget folk* helt fra de satte sin fot på Norges jord — Munch antok 3-400 år f.Kr. fødsel. Alle de fremlagte resultater var nøye knyttet til Rudolf Keyser og P.A. Munchs (også kalt Den norske historiske skoles) store teoribygning om de nordiske folks opprinnelse, den i samtid og ettertid sterkt omdiskuterte *innvandringsteori*. I grove trekk gikk denne ut på at den norrøne stamme hadde innvandret til Norden fra øst og nord, og bredt seg sydover, i det fra før folketomme Sverige og Norge og videre til Danmark. Dette land var fra før bosatt av ikke-nordiske germanske stammer, som enten ble fordrevet eller undervunget. Innvandringsteorien har tydelig tilknytning til tidens norske nasjonalbevissthet, men var også relativt vel fundert i de data og de metoder som datidens forskning hadde til rådighet i språkhistorie og arkeologi. Flere autoriteter i Sverige og Danmark aksepterte teorien på vesentlige punkter, og fra et stykke ut i 1840-årene var Munch et anerkjent navn i den vitenskapelige verden, langt utenom Skandinavia. Munch var uhyre forekommende og hjelpsom overfor sine utenlandske kolleger. Mange av hans "lærde brev" til dem er små avhandlinger. Bare overfor danske miljøer ser han ut til å ha hatt problemer. Ikke med enkeltpersoner, som anerkjente hans begavelse og forskningsresultater; men til sin dødsdag følte han seg oversett, baktalt, ignorert osv. av ubestemmelige "kretser" i Danmark.

Delvis innimellom kildepublikasjonene og de filologiske avhandlingene er Munchs arbeide i 1840-årene sentrert om *geografiske, kartografiske og historisk-topografiske* undersøkelser. Han har alltid betraktet seg som offentlig lærer, sier han, "ikke bare i Historien, men også i Geographien, som ellers her til Lands vilde have savnet en Representant ved Universitetet". Og det er ikke lite Munch har etterlatt seg på dette område: et dryss av karter, både i lærebøker, skolebøker og hans egne avhandlinger, i M.B. Keilhaugs *Gæa Norvegia* og endelig — de store, første virkelige generalkart over det sydlige og det nordlige Norge. Kartene ble meget beundret i samtiden og er også høyt vurdert av senere tids geografer. All tegning ble utført av ham selv med fremragende dyktighet, for en stor del etter egne strabasiose undersøkelser i marken.

Vitenskapsmenn er ofte blitt beskyldt for å mure seg inne i sitt elfenbens-tårn. Det gjorde ikke P.A. Munch. Han var stadig beskjeftiget med å formidle fagene utad — det var nettopp en del av "nasjonaloppgaven"! Foruten mer avanserte lærebøker som "Oldnorsk Læsebog" og "Norrønsprogets Gramatik" skrev Munch skolebøker og studiebøker i Nordens historie og i Verdenshistorie. Han sendte stykker av populærvitenskapelig karakter til tidsskrifter som *Norsk-Folkekalender*, *Almuelæsning*, og *Maanedskrift for det norske Folk*. I aviser og tidsskrifter deltok han hyppig som en skarp debattant i de spørsmål som opptok ham — bl.a. om Skandinavismen og i den følelseladede språkdebatten som just for alvor tok til med Ivar Aasen og Knud Knudsen. Munch inntok noe skiftende

standpunkter, men han havnet på den konklusjon som språkutviklingen i landet faktisk kom til å følge: "det dansk-norske skriftsprogs bevaring og det norske folkesprogs uddannelse om mulig til et eget skiftsprog ved siden af hint".

Under en stipendiereise til Skottland og Orknøyene i 1849 gjorde Munch i Edinburgh et virkelig funn, et inntil da ukjent manuskript på latin "Historia Norvegiae", skrevet av en anonym forfatter i Norge omkr. 1170. Dette er den eldste Norges historie som er bevart. Samme år ble Munch innvalgt som medlem av Det kgl. No. Vid. Selskab. Hans forbindelse med vårt Selskab ble imidlertid ikke så omfattende. Men Selskabet disponerte en del penger — det hadde blant annet bidratt ikke så lite til "nasjonaloppgaven" dengang Keyser og Munch ble sendt til København for å skrive av lovhåndskrifter i 1834. Og Munch som var meget flink til å finne utveier til publisering utenom de offentlige bevilgninger, fikk Selskabet intressert i å utgi Orkneyingasaga, og da dette falt bort, isteden å bevilge penger til en Snorreutgave han hadde under hånden. P.A. Munch var forresten den første som ryddet opp i diverse vrangforestillinger omkring middelalder Trondheims topografi, med den lille avhandlingen "Om den rette beliggenhed af Clemenskirken, Kongsgaarden og Mariekirken i Trondhjem (1848). Av særskilt betydning for studiet av Trøndelags eldre historie var hans utgivelse av det viktige kildeskriftet *Erkebiskop Aslak Bolts Jordebog*. Munchs hovedbefatning med Trondheims historie var forøvrig hans omfattende bygningshistoriske undersøkelse av Domkirken i 1855 — i forbindelse med den planlagte restaureringen, som først startet i 1869. Arkitekt Schirmer oppmålte og tegnet kirken, og Stortinget bevilget til utgivelsen av et kostbart litografisk verk i stort format: planchene av Schirmer, norsk og engelsk tekst av Munch. Det var også via Munchs brede kontaktnett det ferdige verk ble sendt til utenlandske eksperter for vurdering av restaureringsplanene. Munch tok her på seg en oppgave i en særdisiplin han vel ikke hadde tilstrekkelig innsikt i, og som man først kunne trenge bedre inn i etterat restaureringsarbeidet var kommet i gang. Men han gjorde allikevel flere betydelige oppdagelser, bl.a. ved å påpeke at tverrskipene i Domkirken var fra erkebiskop Eysteins tid, og ikke — som han først antok — fra Olav Kyrres.

Omkring 1850 sto da P.A. Munch som en ubestridt lederskikkelse innenfor de humanistiske, nasjonale fagdisipliner i Norge. Året etter innbød han til subskripsjon på det store verk han planla å skrive, "*Det norske folks historie*". I dette skulle de seneste års forskningsresultater fremlegges for almenheten. Og Munch var helt på linje med våre dagers historikere, når han i forordet tok avstand fra å skrive bare den ytre, politiske historie. Han ville betone "Folkets indre historie", folkelivet i dets utvikling", "folkets egne bedrifter". Videre var det en helt moderne tanke at verket ikke bare skulle presentere forskningens resultater. Leserne ble lovet anledning til å følge med i selve forskningsprosessen. Kildene selv, den kritiske drøfting av disse og forfatterens tolkninger skulle utgjøre et

hele. Men med denne dobbelte målsetting gapte nok Munch for høyt. Verket ble til over en 10-års-periode, hvor forleggeren jevnlig maste og Munch skrev på harde taket — innimellom alt annet. Det norske folks historie fikk ca. 1500 abonnenter, men kunne umulig bli folkelesning, overdyndet som verket var med detaljer og et fremragende vitenskapelig noteverk, ispedd utallige miniavhandlinger om enkeltspørsmål, og omfattende referater av diplomer. Leserne måtte snart tape de store indre linjer av syne. Og mens Munch slapp seg løs i en frisk muntlig stil i sine privatbrev, er språktonen i Norgeshistorien stiv og gammelmodig. I dag er verket — altså 6600 s. uten bilder — knapt leselig i sammenheng. Det er blitt bedømt meget forskjellig av senere historikere, alt etter deres eget samfunnssyn og deres egen oppfatning av hvordan historie skal skrives. Men alle har vært enige om at enhver norsk middelalderforsker må starte med P.A. Munch. Ikke bare som utgangsbasis for å etterprøve hans teorier og tolkninger, men simpelthen for å bruke Det norsk folks historie både som *bibliotek* og *arkiv*. For hva har ikke Munch samlet mellom disse permer? Verket er på sitt vis en forløper for databankene. Forfatteren matet bind etter bind propfulle av kildehenvisninger, brev in extenso, navn og årstall, nærsagt alt han hadde samlet gjennom sin lesning og sine arkivstudier i inn- og utland. Hvis han ikke hadde plassert alt sammen der, var vel mye gått tapt, eller i hvert fall ennå ligget utrykt på løse lapper. Den store Norgeshistorien var faktisk en "avbildning" av Munchs egen makeløse hjerne, *den* kunne som en datasentral oppta alt, og på signal hente de lagrede informasjonen frem igjen. Han synes å ha manglet evnen til å glemme, heter det om hans legendariske hukommelse.

Sin siste og største vitenskapelige enkeltbragd fullførte Munch utenfor landets grenser. Etter å ha fullført sagatiden i sin Norgeshistorie, erklærte han at skulle han levere en vitenskapelig fremstilling av den følgende periode i historien, måtte han enda engang ut på studier i utenlandske arkiver, i første rekke Vatikanarkivet i Rom, hvor Munch med sin sedvanlige teft ventet å gjøre en rik høst av dokumenter til den norske kirkes og det norske kongedømmes forbindelser med pavestolen i middelalderen. Søknad om embetsfri og reisestipendium ble innvilget uten vanskeligheter. Stortinget var beredt til å fullføre "nasjonaloppgaven". Munch fikk 120 spes. pr. måned for to år og dro avsted med kone og fire døtre. I Rom oppholdt han seg fra 1858-61. De lykkeligste år av hans liv, sier en av hans biografer. Ja, på en måte var det nok det. Han fikk "full klaff" i Vatikanet. Arkivsjefen, den tyskfødte *Pater Theiner*, som vanligvis var meget avvisende overfor utlendinger, falt fullstendig for Munchs personlige charme og uhyre lærdom. Aldri før skal noen fremmed, og slett ikke noen protestant, ha fått så fri adgang til å gjennomgå og avskrive arkivalia. "Og hvor jeg nå godter meg over at danskene får lang nese", skriver han henrykt hjem. "Dansker" hadde spådd at han måtte gjøre vendereis, uten å få slippe til. Munch sendte bunke på bunke med excerpter og avskrifter hjem til riksarkivar Lange. Mange av disse avskrifter er

ikke bare en omhyggelig gjengivelse av innholdet, men tillike en minutøs kopi av skriftbildet. Kombinasjonen av Munchs øye og hånd fungerte som et fotoapparat. Men vanlig skrivehastighet kopierte han direkte de individuelle middelaldernotaters håndskrift i minste detalj.

Men brevene hjem, så vel til venner og kolleger som til Kirkedepartementet o.fl. forteller om en mann som lever under et dobbelt press av anstrengende hjernearbeide og alvorlige økonomiske bekymringer. Det synes å ha vært et offentlig samtaleemne i Christiania at P.A. Munch var en håpløs økonom, og at han derfor påtok seg en masse "unødvendige skriverier" og avsporende arbeider for å holde gjeldskrav unna. For å skrive den store Norgeshistorien hadde han også betinget seg et pent honorar. I Rom hadde han bare stipendiet og var etter få måneder kjørt helt ned. Gjelden røk opp i 800 rdl. Fra dag til dag levde han på venners og forbindelsers lån, måtte tåle "chicaner og impertinencer" fra tjenerskapet, og brev og pakker med avskrifter til Norge sendte han med diplomatposten over Wien, hvor den gikk portofritt. Med hver post bombarderer han Departementet med anmodning om flere midler, bønnfaller kolleger om å tale hans sak, skriver til inflytelsesrike herrer som kammerherre Holst, ja direkte til Kronprinsen, som tidligere har uttrykt sin interesse for at Munch kunne bli løst fra sitt professorembete og bare vie seg til forskning — som *rikshistoriograf*. For Munch selv er det i situasjonen et fett hva man velger, bare han får penger — lån eller gasjeforskudd — nå og fort. Han truer med å reise hjem på flekken. Og hva vil ikke Norge da gå glipp av? Pater Theiner har forsikret at en slik sjanse til å grave skatter frem i Vatikanet aldri vil komme igjen i denne generasjon. Han, P.A. Munch nyter en enestående spesialgunst. Munchs fortvilelse over at de der hjemme ikke forstår *noen* ting er enorm, brevene viser tegn på nevrotisk angst. "Jeg har kun det svage Haab, at en eller anden i Stortinget vil indsee og erkjende det umaadelige, ubesindige Offer jeg har gjort paa Videnskabens og Fedrelandets Alter. Gid jeg aldrig var reist herved! Hvorfor er jeg overhoved bleven Videskabsmand? Hvad har Historien bragt mig? Krænkelse, Lidelse, Spot og Spee. Forhaanelse og alskens anden Ulykke." På nyåret 1860 kommer endelig hjelpen, og Munch strømmer nå over av lykke: "Stortingets aldeles uventede mageløse Liberalitet. . . bevilget mig. . . eenstemmigt uden Debat 1700 Spd. mere end af Regeringen foreslaaet. Jeg føler meg stolt på mitt fedrelands vegne," skriver han i sitt lange takkebrev til Stortingspresident Harbitz — over at dets representanter i denne materialismens tid understøtter "et renvidenskabeligt Foretagende". Dette viser nemlig hvor varmt fedrelandets historiografi ligger dem på hjertet. Stipendieøkningen satte Munch istand til å bli i Rom til forsommeren 1861. Han reiste da hjem, uten familien, og arbeidet på spreng i Christiania og i Stockholm på 1300-tallets kompliserte historie — "et vildnis", sier han selv. En grenseløs beundrer av P.A. Munch (Chr. Brinchmann) skriver: "Fra gavlvinduet i generalauditør Diriks løkke ved Skovveien lyste det hver nat i disse to vintre — sene nattevandrere saa

ærbødig ditop, alle viste de at det var det norske folks historie som blev utformet under den lampe".

Munch selv er igjen mye irritabel i brevene sine. Ved hjemkomsten fant han "en saa enorm Masse af distraherende Forretninger dynget paa mig, uden Hensyn til hva der for mig og Publikum maa kaldes Hovedsagen — min Norgeshistories Fortsettelse. At jeg for at udføre denne maa arbeide mere end menneskelige Kræfter egentligen kunde udholde: jeg venter derfor ikke at Sundhed eller Liv længe vil strekke til." Og han fikk rett. Ved påsketider 1863 er Munch tilbake i Rom for å hente sin familie, og foreta et siste gjennomsyn av diplomer i Vatikanet. Her rammet et hjerne-slag ham, og han avgikk ved døden 25. mai s.å. — med pennen i hånd.

"Hvem skal for anden gang samle hans tanker?" spør Bj. Bjørnson i sitt minnedikt over nasjonalhistorikeren. Nei, ingen har senere maktet *det* — ikke forsøkt heller. Men, likesom det urnordiske språk er moderspråket både for norsk, svensk og dansk, står P.A. Munch som en urfader til den moderne utvikling av en rekke humanistiske fag i vårt land: runologi, norrøn filologi, språkhistorie, folkeminne, stedsnavnsforskning, kartografi og historie.

Vi kan selvsagt smile litt av 1800-tallets affekterte fedrelandstale, men idag, hvor mange i samfunnet føler trang til å verne om og styrke nettopp de humanistiske verdier i en teknologisk verden, får P.A. Munch fornyet aktualitet. Faglig har vi ingen vanskeligheter med å se på ham som en helt moderne forsker, opptatt av å fremskaffe vitenskapelige hjelpebøker, utvikle kritiske metoder, av fagutvikling, forskeropplæring, formidling og popularisering. Hver i sin spesialdisiplin er flere medlemmer av vårt Selskab P.A. Munch direkte "etterkommere" i tredje eller fjerde ledd.

Bøker om P.A. Munch og samtidens vitenskapelige liv

P.A. Munchs egne verker og publikasjoner: se J.B. Halvorsen. Norsk Forfatterleksikon IV, Kra. 1896.

Lærde brev fraa og til P.A. Munch I-III, Oslo 1924-71.

P.Botten Hansen: Udsigt over P.A. Munchs Levnet og Forfattervirksomhed. Trykt s. III-XXXVIII i P.A. Munch, Det norske folks historie. Anden Hovedafdeling Unionsperioden. Anden Deel. Chra. 1863 (utgitt posthumt)

Laura Larsen-Naur: P.A. Munchs Levnet og Breve i Familekredsen. Kra. 1901.

J.E. Sars: Peter Andreas Munch. I samlingen Normænd i det 19de. aarhundrede I v. Gerhard Gran, Kra. 1902.

Chr. Brinchmann: National-Forskeren P.A. Munch. Hans liv og virke. Kra. 1910.

Trygve Knudsen: P.A. Munch og samtidens norske sprogstrev. Kra. 1923. (I notene henvisning til de fleste tidligere vurderinger av Munch).

H. Koht: P.A. Munch. Våre høvdinge. I. Trondhjem 1929.

Sverre Steen og Trygve Knudsen: *Munch, Peter Andreas* Norsk biografisk leksikon b. IX, Oslo 1940.

M. Olsen: Filologien (De filologiske fags historie ved universitetet). Det kongelige Frederiks Universitet 1811-1911, Kra. 1911.

A. Taranger: Historie og arkeologi. Norge 1814-1914, I, Kra. 1914.

L. Amundsen: Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo 1857-1957, I Oslo 1959.

O. Dahl: Norsk historieforskning i 19. og 20 århundre. (Kap. III Den norske historiske skole) Oslo 1959 3 utg. 1976.

L. Holm-Olsen: Lys over norrøn kultur. Oslo 1981.